

Мельник В. М.

*аспірантка кафедри психології особистості та соціальних практик
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

ВПЛИВ ВІДЧУТТЯ ТА СПРИЙМАННЯ ЯК ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА СТАНОВЛЕННЯ БАЗИСУ ЕФЕКТИВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE INFLUENCE OF SENSATION AND PERCEPTION AS A MENTAL PROCESS ON THE FORMATION OF THE BASIS FOR EFFECTIVE EDUCATIONAL ACTIVITY

Стаття присвячена пізнавальним психічним процесам, зокрема відчуттю та сприйманню як процесам захоплення й обробки отриманої сенсорної інформації від предметів і явищ навколишньої реальності. Автором обґрунтовано поняття «відчуття» і «сприймання» у контексті онтогенезу психічного процесу, доведено надвисокий рівень важливості запуску функціонування сенсорної сфери від моменту народження дитини, що цілісно сприяє повноцінному когнітивному розвитку людини від раннього віку. Структуровано стадії розвитку психічного розвитку від народження до 15 років життя індивіда: стадія сенсомоторного інтелекту, період репрезентативного інтелекту та формальних операцій. Через виділення властивостей кожного рівня описано вплив простих відчуттів раннього віку на майбутній когнітивний розвиток людини, прояви поведінкових реакцій у навчальному середовищі і освітній діяльності в цілому.

Таким чином, у роботі висвітлюється роль становлення сенсорного розвитку як передумови запуску навчального процесу, виконання завдань, закріплення нових знань, дотримання правил поведінки в освітньому закладі, що є базисом формування вдалої освітньої діяльності. Навіть найпростіші уміння, як фіксація інформації про візуальні особливості предметів об'єктивної дійсності (колір, форма, розташування деталей у просторі) допомагає акумулювати образ у цілісне уявлення про певне явище. Надалі це вміння сприяє в утворенні просторових орієнтирів, усвідомленні граматичних структур і смислових конструкцій, за потреби безперешкодно змінювати заплановану програму дій, переключати та корегувати запланований руховий задум, що зрештою відпрацьовує складну рухову координацію.

У статті запропоновано аспекти розуміння освітньої діяльності, її особливості та значення в професійному житті й соціальній адаптації особистості, позаяк освітнє середовище закладає чинники особистісної компетентності, духовний та інтелектуальний ріст, здобуття академічних знань, необхідні для подальшої соціальної адаптації, самореалізації в професійному напрямку та загалом у житті дорослої людини.

Ключові слова: відчуття, сприймання, навчання, психічні процеси, сенсо-моторний розвиток, освітня діяльність.

The article is devoted to cognitive mental processes, in particular, sensation and perception as processes of capturing and processing the received sensory information from objects and phenomena of the surrounding reality. The author substantiates the concepts of "sensation" and "perception" in the context of the ontogeny of the mental process, proves the extremely high level of importance of launching the functioning of the sensory sphere from the moment of birth, which holistically contributes to the full cognitive development of a person from an early age. The stages of mental development from birth to 15 years of an individual's life are structured: the stage of sensorimotor intelligence, the period of representative intelligence and formal operations. By highlighting the properties of each level, the author describes the influence of simple sensations of early age on the future cognitive development of a person, the manifestation of behavioral reactions in the learning environment and educational activities in general.

Consequently, the article highlights the role of sensory development as a prerequisite for launching the educational process, completing tasks, consolidating new knowledge, and following the rules of behavior in an educational institution, which is the basis for the formation of successful educational activities. Even the simplest skills, such as fixing information about the visual features of objects of objective reality (color, shape, location of details in space), help to accumulate an image into a holistic view of a certain subject. Further, this skill contributes to the formation of spatial landmarks, awareness of grammatical structures and semantic constructions, if necessary, to freely change the planned program of actions, switch and adjust the planned motor plan, which ultimately develops motor coordination.

The article proposes aspects of understanding educational activity, its features and significance in professional life and social adaptation of an individual, since the educational environment lays down the factors of personal competence, spiritual and intellectual growth, and the acquisition of academic knowledge necessary for further social adaptation, self-realization in the professional field and in the life of an adult.

Key words: sensation, perception, learning, mental processes, sensorimotor development, educational activity

Постановка проблеми. У сучасній психології людину розглядають в трьох аспектах: індивід, особистість та індивідуальність. Всі люди народжуються індивідами, позаяк усталено вважаються представниками біологічного виду з відповідними типовими ознаками. Поступово, зростаючи у пев-

ному соціокультурному середовищі, індивід збагачується характерними особливостями навколишнього суспільства, тобто стає особистістю. Свідому особистість, яка характеризується унікальними, неповторними соціально-психічними якостями називають «індивідуальність». Окрім унікальних зовнішніх

і фізіологічних властивостей, кожна людина має особистісні риси характеру, істотні відмінності в прояві емоцій та почуттів, унікальне поєднання функціонування психічних процесів, що зрештою визначає її неповторну індивідуальність [5].

Психічними процесами вважають такий компонент структури психіки індивіда, що проявляється у розгортанні, дії та перетворення певних її проявів. Психічні процеси поділяють на пізнавальні (відчуття, мислення, пам'ять, сприймання, уява), емоційні та вольові. Відображення об'єктивної реальності в людській свідомості може відбуватися на рівні абстрактного та чуттєвого пізнання. Саме до переліку чуттєвої форми пізнання відносять такі пізнавальні когнітивні процеси як відчуття і сприймання, що дозволяють отримати інформацію про зовнішні ознаки та властивості предметів, тим самим розширити чуттєвий досвід людини [5].

Збагачення пізнаннями через активність кожного процесу психічного розвитку, пов'язані з відображеннями у мозку зовнішнього середовища, що одним словом можна окреслити «навчання». Навчанням називають таку форму психічного розвитку, яка нерозривно співвідноситься з розвитком як форма і зміст єдиного процесу самовдосконалення особистості в ході типового онтогенезу. Концепція навчального розвитку якраз передбачає неодмінне досягнення дитиною певних вікових стадій задля виконання специфічних навчальних завдань. Для гармонійного розвитку людини необхідне постійне подолання межі між рівнями актуального та найближчого розвитку [2].

У нинішньому соціумі від початку дошкільного віку дитина вперше стрімко розширює оточення сторонніми людьми, позаяк у віці від трьох до шести років здебільшого навчання реалізовується у дошкільних закладах освіти. Так, відбувається засвоєння норм і правил перебування у суспільстві, людина соціалізується та формується як особистість. Далі у період 6–12 років протікає стадія початкової шкільної освіти, під час якої молодший школяр набуває основних інтелектуальних навичок у початковій школі. Стадія навчання в середній школі дозволяє отримати загальну шкільну освіту [8]. Поступово, відповідно до вікових й індивідуальних можливостей, людина стає дедалі більш соціально активною, що дозволяє успішно здобувати професію, обирати місце працевлаштування, залучатись до соціокультурної реальності, організувати своє побутове проживання та перспективне майбутнє.

Тож, завдяки безперешкодному пізнанню довкілля від моменту народження людини, запуску динамічного накопичення різноманітного чуттєвого досвіду через робочі сенсорні аналізатори, стає можливим своєчасне ускладнення психічних процесів і закріплення навчального матеріалу, доступного для вікової категорії. Вказані фактори дозволяють успішно реалізовувати освітню діяльність, функціонувати у спільному просторі з однолітками, оволодіти соціальними стосунками.

Мета цієї статті – обґрунтувати роль відчуття та сприймання як психічних процесів та охарактеризувати їх значення в контексті формування базису успішної освітньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення психологічних засад гармонізації освітнього простору, виявлення готовності всіх учасників освітньої діяльності до реалізації інноваційних технологій, огляд освітніх компонентів через призму вікової та педагогічної психології, дослідження всебічного розвитку особистості у ході освітнього процесу, знаходиться у колі наукових інтересів таких науковців, як Бочелюк В.Й., Заброцький М.М., Павелків Р.В., Сергєєнкова О.П., Тарасун В.В., Токарева Н.М., Яланська С.П., Озбел Д., Брунер Дж.

На думку Романової І.А., модернізація системи освіти пов'язана з гуманізацією навчального процесу, що вимагає формування учня як активного учасника освітньої діяльності. Оскільки дитина значну частину часу проводить у навчальному закладі, можна стверджувати: її соціокультурний розвиток відбувається з урахуванням особливостей шкільного середовища, суттєво впливає на процеси індивідуалізації та формування особистості [4].

Пізнання починається з того, як дитина сприймає предмети і явища навколишнього світу. Як правило, людина народжується із дієздатними органами чуття, які становлять базу стимуляції пізнавальної активності навколишнього світу. Пам'ять мислення і уява, ґрунтуються на образах, що виникають у процесі сприймання, і є результатом їх обробки, тому нормальний розумовий розвиток неможливий без досвіду відчуттів [3].

Відчуття – це пізнавальний психічний процес, в результаті якого в мозку відображаються окремі характеристики предметів і явищ зовнішнього світу, що в якості подразника безпосередньо впливають на органи чуття людини у заданий момент. Сприймаючи, живий організм не лише виокремлює групу відчуттів, а поєднує отриману та оброблену інформацію в цілісний образ, застосовуючи для цього попередній досвід. Саме у процесі певної практичної діяльності людина здобуває чуттєві знання про навколишні предмети через роботу першої сигнальної системи, а згодом забезпечує розбудову абстрактно-теоретичне мислення (притаманне тільки для людини). Мислення базується на чуттєвому пізнанні, проте надалі оперує поняттями трудової діяльності [5].

За своїм походженням кожне психічне явище має рефлекторний характер. Відчуття не виняток: фізіологічна основа представлена нервовими шляхами, при дії подразника на відповідний аналізатор й обумовлює цілісність відображених явищ. Будь-який аналізатор складається з трьох частин: периферичний, чутливий аферентні нервові шляхи, що виконують роль провідника, а також відділи кори головного мозку як відповідні центри обробки отриманої інформації. Дія подразника на рецептор викликає нервовий імпульс, який визначеними провідниками передається до кіркових клітин [5].

На рівні зі сприйманням, відчуття складає базовий чуттєвий рівень пізнання. Новонароджене немовля уже реагує на зорові, звукові та деякі інші подразники. Вся різноманітність та багатогранність доступних людських відчуттів є результатом подальшого розвитку й виховання, адже фізіологічні механізми чутливості до звуків рідної мови, до гами кольорів і музики розвиваються за життя шляхом утворення нових нервових зв'язків [5].

Діяльність – внутрішня (психічна) або зовнішня (фізична) активність людини, що спрямована задля досягнення свідомо поставленої мети. Залежно від цілі, змісту, форми, значення, результатів і вікового періоду, розрізняють такі види провідної діяльності індивідів: гра, навчання, праця. У проміжок між дошкільним і шкільним віком, провідна діяльність людини поступово змінюється з ігрової на навчальну (завдяки дидактичним іграм у початковій ланці), що супроводжується переходом до школи як нового освітнього закладу. Освіту інтерпретують як комплексне поняття між навчанням, вихованням і особистісним вдосконаленням учнів. Навчальна діяльність є активною, свідомою справою, спрямованою на опанування знаннями, закріплення умінь та відпрацювання навичок. Зміст навчальної діяльності визначається актуальними навчальними програмами з урахуванням онтогенетичних особливостей психіки дитини. До того ж, на рівні з академічними знаннями, у школяра розвивається самостійне творче мислення, розширюється світогляд, удосконалюються всі когнітивні процеси [5].

Стан сенсомоторного розвитку забезпечує здатність сприймати навчальне завдання, підпорядкувати власні дії щодо його розв'язання, засвоїти матеріал і застосовувати нові вміння у вирішенні поставленого навчального завдання. Сформованість організаційно-вольового аспекту навчальної діяльності допоможе слідувати загальним правилам шкільної поведінки та морально-етичним нормам перебування у соціумі; попередити виникнення швидкої втомлюваності, відволікання й можливих труднощів вирішення різноманітних задач. У результаті описані компоненти дозволять відчувати радість і гордість за умов успіху; бажання утворення соціальної взаємодії [2].

Виклад основного матеріалу. Освітня діяльність – соціально значуща категорія, за якої відбувається одностороння передача комплексу інформації та знань, націлена на вдосконалення особистості, духовне та інтелектуальне зростання, оволодіння певними професійними вміннями. Якість освітньої діяльності визначають через рівень організації, здобуття особами новітніх освітніх послуг. Як зазначає Терлецький А.В., у сфері дошкільної освіти значущим є догляд, виховання дітей дошкільного віку, підвищення психічного та фізичного розвитку; у межах загальної середньої освіти відбувається засвоєння шкільних вимог. Ба більше, існує також площина позашкільної освіти, де активність учасників процесу спрямована, до прикладу, за художньо-естетичним, науково-технічним, спортивним, оздоровчим та гуманітарним напрямками [7].

Освітній процес є культурологічним аспектом передавання історико-соціологічного досвіду, у якому зосереджено знання цивілізації у невербальній формі, що для кожної окремої людини виконує роль виховання самодостатньої, творчої, освіченої особистості. Процес освіти має реалізувати диференційований підхід з метою забезпечення гармонійного розвитку психічного здоров'я у типовому онтогенезі; а також застосовувати методи навчання і виховання з урахуванням доцільності й можливостям суб'єктів [8].

Рушійною силою становлення інтелекту називають взаємодію цілісного індивіду з матеріальними контактами навколишнього середовища. Попри те, що попередні праці швейцарського психолога Жана Піаже недооцінювали фактор діяльності, зокрема навчальні зусилля як найважливішої умови розширення та ускладнення мислення, переходу з одного рівня розвитку інтелекту до іншого, його вважають фундаментальним розробником операціональної концепції інтелекту [1]. Поетапно відбувається зародження і становлення основних мисленнєвих структур: спершу закріплюються сенсомоторні у ході безпосередньої взаємодії з фізичними предметами, далі виникають структури конкретних операцій, які виконуються мислиннево у внутрішньому плані з частковою опорою на зовнішні наочні дані явищ оточення. Описі відкривається можливість для формування формально-логічних операцій, які базуються на поняттях, судженнях і умовиводах [6]. Розглянемо детальніше перехід від нижчих стадій до вищих, при якому попередні готують основу подальших.

Епоха дитинства охоплює одразу три стадії розвитку психічного розвитку. Від народження до двох років життя протікає *стадія сенсомоторного інтелекту*, провідною діяльністю якої називають безпосереднє емоційне спілкування немовля з найближчими дорослим. Протягом цього періоду проходить організація базових сенсорних (відчуття), перцептивних (сприймання) і рухових дій. Дитині доступні лише безпосередні маніпуляції із предметами, але не дії із символами, уявленнями у внутрішньому плані. Вчені виділяють такі важливі проміжні пункти [8]:

1) *стадія тренування рефлексів* (0–1 м.), під час якої вроджені рефлекси формують перші навички.

2) *стадія первинних кругових реакцій* (1–4 м.), на якій дитина вміє повертати голову в бік звуку, стежити за рухами об'єктів, намагається схопити привабливий предмет.

3) *стадія вторинних кругових реакцій* (4–8 м.), коли немовля зосереджується вже не на власній активності, а на змінах, викликаних її діями.

4) *початок практичного інтелекту* (8–12 м.) – схеми різних простих дій, утворені на попередніх стадіях, поєднуються в єдине ціле і використовуються для досягнення поставленої мети.

5) *стадія третинних кругових реакцій* (12–18 м.), де дитина цілеспрямовано намагається видозмінювати дії та спостерігати за наслідками.

6) *початок інтеріоризації схем дій* (18–24 міс.) – виникає комбінація схем дій та формується внутрішній план дій.

У проміжок від 2 до 11 років активно розгортається *період репрезентативного інтелекту* [8], а саме:

1) *стадія доопераційних уявлень* (2–7 р.), для якої характерний перехід від сенсомоторних інтелектуальних дій до символічних (внутрішніх), маніпуляцій уявленнями, а не із зовнішніми об'єктами.

2) *стадія конкретних операцій* (7–11 р.) пов'язана зі стрімким вдосконаленням міркування, співвіднесення різних думок, залучення в мисленні логіки, аналізу, оцінки; виникнення здатності класифікувати, встановлювати логічні і причинно-наслідкові зв'язки з частковою опорою на наочне підкріплення.

Насамкінець здійснюється *період формальних операцій* близько 11–15 років завдяки досягненню оперування формальними операціями [8]. Результативність будь-якої інтелектуальної діяльності, зокрема освітньої, значно залежить від сформованості метакогнітивного досвіду індивіда, до прикладу, мимовільний інтелектуальний контроль, планування, оцінювання, відстеження процесів переробки інформації, що зрештою забезпечує оперативну вибірку регуляцію обробку сприйнятого [10].

Забезпечення функціонування основних видів синтетичної діяльності (симультанний і суцесивний) розгортається на трьох рівнях: перцептивний, мнестичний, інтелектуальний. Організатори освітнього процесу мають втілювати опосередкований вплив стимулювання центральних відділів зорового, кінестетичного, тактильного, вестибулярного аналізаторів з метою розвитку просторового гнозису, який є основою диференціації предметів та їх частин за формою, кольором, розташуванням у просторі, величиною. Внаслідок цього утворюється здатність цілісно одномоментно сприймати комплекс об'єктів, конструювати предмети з деталей, а згодом – розуміти речення з урахуванням значення кожного слова, їх послідовності та граматичного зв'язку; розташовувати сюжетні малюнки у певній послідовності. Дослідженнями видатної української вченої Тарасун В.В. підтверджено: причиною неправильного виконання цих завдань є не порушення мислення, а вибіркова недосконалість окремих симультанних синтезів [6].

Для посилення симультанних структур на сенсомоторному та перцептивному рівнях, формуються регулюючі усвідомлені рухи очима, встановлюється системна організація зорового поля для забезпечення адекватного сприймання візуальної інформації корою потиличної ділянки мозку. Схоплення й утримання даних кольору, форми, простору, об'єднання ізольованих образів у цілісні просторові схеми, необхідні в утворенні просторового орієнтуру дитини. Водночас поліпшення діяльності симультанних структур інтелектуального рівня позначається на вмінні ділити граматичні структури на окремі елементи, фіксації розуміння смислових відносин. Розвиток просторової сітки руху (для локомоторних, синергій-

них, рухів захоплення та утримання) та його часової послідовності (зміни напряму руху, переключення та корегування запланованого рухового задуму) сприяє тиме якісному оволодінню ними складною руховою координацією, необхідною для опанування освітньою діяльністю [6].

Спрямований корекційно-розвитковий вплив на ці ділянки мозку, що відповідають за обробку інформації від органів чуття, полягає у стимуляції взаємної роботи між корою ЦНС та аналізаторами. Наприклад, при формуванні образу графічних символів мови ефективним прийомом є ліплення та малювання знаків; поліпшення уявлень про власне тіло позитивно відображається на ознаках кінестетичного, кінестетичного факторів моторики. Просторовий чинник відповідає за сприйняття і переробку просторових характеристик з опорою на взаємодію органів чуття різної модальності [9]. Це дає можливість розглядати суцесивно-симультанний аналіз і синтез як універсальні операційні одиниці, інтенсивний розвиток яких забезпечує підгунтя подальшого опанування основних інтелектуальних навичок і академічних знань. Достатній рівень сформованості суцесивних і симультанних операцій дозволить будувати внутрішню схему задумів, висловлювання й обчислення, визначається послідовність знаків, літер, слів, чисел тощо. задля успішної мовленнєвої або рахункової діяльності. Дозрівання таких функцій позитивно впливає на формування в учнів внутрішньої схематизації, що забезпечує якісне засвоєння лінгвістичних і математичних знань, мовленнєвої та інтелектуальної активності у ході освітньої діяльності [6].

Висновки. Основою культурного розвитку, що сприяє формуванню вищих психічних функцій, є освіта особистості. Онтогенетичний розвиток особистості включає в себе виникнення нових якісних характеристик (зміни фізичних даних та психічних особливостей), а соціальне середовище та навколишній фізичний простір з багатограними компонентами виступає стимулом для розвитку цих функцій в онтогенезі. Забезпечення різних видів навчальної діяльності здійснюється через відповідні форми та рівні синтетичної діяльності, що залежить від розвитку та функціонування всіх доступних людині аналізаторів. Тому сенсорний розвиток, базується на отриманні відчуттів і переробці цих показників через сприймання, є фундаментом загального розумового розвитку дитини, адже позитивно позначається на фіксуванні уявлень про явища навколишнього світу, зовнішні властивості предметів, положення в просторі, закономірності дійсності. Надалі ці фактори яскраво проявляють у ході навчально-виховного процесу як у дошкільному, найбільше у шкільному віці та певним чином протягом усього життя людини, закладаючи основу впровадження освітньої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буняк Н.А. Загальна психологія: лекції. Тернопіль: вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя. 2017. С. 300.
2. Мартинчук О.В., Маруненко І.М., Луцько К.В., Таран О.П., Мельніченко Т.В., Єжова Т.Є. Спеціальна педагогіка. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2017. С. 364.
3. Пименова Н. Сенсорна інтеграція як основа гармонійного розвитку дитини. *Педагогічні обрії*. (1, 130). 2024. С. 66–74.
4. Романова І.А. Освітнє середовище як чинник розвитку культури інтелектуальної діяльності молодшого школяра. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. (30). 2013. С. 494–501.
5. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Загальна психологія. Навч. посіб. Київ. Центр учбової літератури. 2012. С. 296.
6. Тарасун В.В. Основи теорії і практики логодидактики: підруч. для ВНЗ. Київ, Каравела. 2017. С. 316.
7. Терлецький А.В. Поняття та сутність освітньої послуги як правової категорії. *Південноукраїнський правничий часопис*. (1). 2023. С. 254–261
8. Токарева Н.М., Шамне А.В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. 2017. С. 548.
9. Шевцов А.Г., Ільїна О.В. Нейропсихологічний підхід у корекції розвитку дітей з психофізичними порушеннями. Актуальні питання корекційної освіти. *Педагогічні науки*. 5(2). 2015. С. 47–360.
10. Шмаргун В.М. Сенсорно-перцептивна регуляція процесу мислення. *Психологія*. (2). 2016. С. 88–92.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 08.09.2025

Дата публікації: 30.09.2025